

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ SANAL ORTAMDA ZORBALIK YAPMA VE ZORBALIĞA MARUZ KALMA DURUMLARININ İNCELENMESİ *

Fatma Cahide ÖZÇELİK¹, Mustafa KALE²,

¹Gazi Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı.

cahide.zclk@gmail.com

²Gazi Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı.

mkale@gazi.edu.tr

ÖZ

Bu araştırmada, eğitim fakültesinde öğrenim gören sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma genel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemini İç Anadolu'da bir devlet üniversitesinde Sınıf Eğitimi Anabilim Dalında 1., 2., 3. ve 4. sınıf düzeylerinde öğrenim gören toplam 283 öğrenci oluşturmuştur. Evren sayısının belirlenmesi için; ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzundaki ilgili devlet üniversitesinin kontenjan sayıları temel alınmıştır. Amaçlı örnekleme ile evreni oluşturan 360 kişiye ulaşılmak hedeflenmiştir. Gönüllü katılım esasına dayalı olarak yürütülen araştırmada; katılmak istemeyenler, veri toplama araçlarını eksik veya hatalı yanıtlamış olanlar, veri toplama sürecinde devamsızlığı bulunan öğretmen adayları çıkarıldıktan sonra nihai olarak ulaşılan 283 kişiye uygulanan veri toplama araçları değerlendirmeye alınmıştır. Veri toplama araçları, araştırmacılar tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Anket Formu" ile Ayas ve Horzum tarafından 2010 yılında geliştirilmiş olan ve iletişime geçilerek gerekli izinlerin alınmış olduğu "Sanal Zorba/Kurban Ölçeği" dir. Elde edilen veriler alt amaçlar doğrultusunda SPSS21 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma düzeylerinin düşük düzeylerde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sınıf Eğitimi, sanal zorbalık, sosyal ağlar, öğretmen yetiştirme, teknoloji

TO EXAMINE THE BULLYING OF CLASSROOM TEACHER CANDIDATES AND THEIR EXPOSURE TO BULLYING IN THE VIRTUAL ENVIRONMENT

ABSTRACT

In this study, it was aimed to investigate the bullying and bullying status of the teacher candidates studying in the faculty of education in a virtual environment. The sample of the study consisted of 283 students studying at the 1st, 2nd, 3rd and 4th grades in the Department of Class Education at a public university in Central Anatolia. For determining the number of the universe; The number of quotas of the selected state university is based on the ÖSYS Higher Education Programs and Quotas Guide. Two data collection tools were used. The first is the "Kişisel Bilgi Anket Formu" developed by the researchers. The second one is the "Sanal Zorba/Kurban Ölçeği" developed by Ayas and Horzum in 2010, where the necessary permissions were obtained by contacting. The data were analyzed by using SPSS21 program for sub-purposes. As a result of the research, it was found that the level of bullying and bullying status of the teacher candidates in the virtual environment and the level of bullying were at low levels.

Keywords: Classroom Education, virtual bullying, social networks, teacher training, technology

* Bu araştırma, Doç.Dr. Mustafa KALE danışmanlığında yürütülen "Sınıf öğretmeni adaylarının sosyal ağları kullanım amaçları ile sanal zorba/kurban olma durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Eğitim formal olarak belirli planlar dâhilinde denetimli bir şekilde yürütülürken aynı zamanda formal olmayan bir şekilde, herhangi bir plan gözetilmeden çevresel ortamlarla süren etkileşim yoluyla kesintisiz olarak devam etmektedir. Eğitim bir sistemdir. Literatüre bakıldığında sistem kavramının, ilk defa fizik bilimiyle birlikte ortaya çıkan bir kavram olduğu ve sonrasında ise kavram kullanımının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Sistemler, önceden belirledikleri hedeflere ulaşmak için kurulmaktadır. Köktaş (2003)'a göre eğitim sistemin temel amacı; toplumun ihtiyaç duyduğu, gelişmelere açık yeterlikte bireylerin yetiştirilmesidir ve bu ise öğretim çevrelerinde eğitim-öğretim sürecinin etkili yürütülmesi ile yakından ilişkilidir.

Eğitim-öğretim sürecinin sürdürülmesinde ve yürütülmesinde en önemli faktör öğretmendir. Yıldırım (2013), öğretmenlerin; eğitim ve öğretimin merkezinde yer aldıkları için ülkelerin geleceğinde ve bireylerin çok yönlü gelişimlerinde önemli ve anahtar rolde olduklarını belirtmektedir. Zamanın yaklaşık olarak 1/3'ünü okul faaliyetleri ile geçiren öğrenciler için öğretmen; rol model olarak seçilen yetişkinler arasındaki en önemli varlığı oluşturmaktadır. Bir öğretmenin, sahip olduğu mesleğe yönelik tutumu, öğrencilerin öğrenmelerinden kişilik oluşumlarına kadar geçen geniş bir yelpazede, güçlü etkiye sahip olmaktadır (Küçükahmet, 1976). Erden (2005), öğretmenlik mesleğinin eğitim sistemi ile ilgili; sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutlarla örülü uğraşı alanı olduğunu vurgulamaktadır. Öğretmenlerin, bahsi geçen alanların yeterliliklerine sahip olması, öğrenciler açısından etkili olacaktır.

Türk Eğitim Derneği (2009) öğretmen yetiştirme ve yeterliliklerin belirlenmesinde, alan bilgisi, pedagoji ve teknolojinin kullanımına vurgu yapmaktadır. Mazman (2009), teknolojinin bilginin yayılması, iletişimin sağlanması ve etkileşimin artırılması açısından eğitimin bir parçası haline geldiğini belirtmektedir. Teknolojinin kullanımında, bilgiye erişimde ve bilgiyi yaymada sınırsız genişlikte ortam erişimi sağlaması nedeniyle internet önemli bir araçtır. Karal ve Kokoç (2010), Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ile birlikte günümüzde farklı internet ortamlarının kullanıldığını, bunlar arasında en popüler kabul edilenin ise sosyal ağlar erişimi olduğunu belirtmektedir.

Grant (2008), internetle içeriğe erişimin ve içerik kullanımının; sosyal ağların devreye alınması ile daha fazla işbirlikli ortamlara taşınmasının, öğretmenlerle öğrenciler arasındaki mevcut etkileşimi artırmaya katkı sağlayacağını, böylece öğretmenlerin öğrencilerini daha detaylı tanıma fırsatlarına sahip olacaklarını belirtmektedir (aktaran Mazman, 2009). Öğretmenlerin sosyal ağlar hakkında farkındalıklarının olması ve sosyal ağları etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmeleri rol model olmaları açısından önemli bulunmaktadır. Sınıf ortamında başarı düzeyini artırmak, öğrencilerle etkili bir iletişimin sosyal ağlarla sağlanmasında, internet kullanıcılarının sosyal ağları hangi amaçlarla kullandıklarının tespiti önem taşımaktadır. Digital in 2019 Global Overview istatistiklerine bakıldığında; Türkiye nüfusunun 52 milyon kadarı sosyal ağ erişimine sahiptir. Sosyal ağlar kullanım oranında bir önceki yıla göre 2 milyonluk artış gerçekleşmiştir. Buradan kullanım oranının ilerleyen yıllarda daha da artacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Günlük internet kullanım sürelerine bakıldığında; Türkiye'de insanlar ortalama 7 saatlerini internet kullanımına ayırmakta ve bu sürenin yaklaşık 3 saat kadarını sosyal ağlara erişerek geçirmektedir. Sosyal ağlara ilişkin yapılan istatistikte; en çok erişim sağlanan ilk beş sosyal ağ; Youtube, Instagram, Whatsapp, Facebook ve Twitter şeklinde sıralanmaktadır.

Sosyal ağların aşırı ve katlanarak yaygınlaşması, yaş farkı olmadan çok farklı amaçlarla kullanılması sonucunda olumsuz etkiler de beraberinde artış göstermektedir. Bu olumsuzluklardan biri "sanal zorbalık" durumudur. Denetimsiz kullanımların kolay olması nedeniyle zorbalık davranışlarının sergilenmesine uygun fırsatlar sunmaktadır. Öğrencilerin okul ortamlarında maruz kaldıkları zorba davranışlar, sanal ortamda da sürmektedir. Karakurt (2014), sosyal ağlar kullanma yaşının ilköğretim seviyesine kadar düştüğünü belirtmektedir. Küçük yaşlardaki öğrencilerin, denetimsiz bir ortamda sınırsız erişime sahip olması, sanal zorbalığa maruz kalma ve bu durumdan olumsuz etkilenme düzeylerini artırmaktadır. Kişilik oluşumunda özellikle kritik bir dönem olan ilköğretim çağında, zorba davranışlara maruz kalmanın bıraktığı olumsuz etkiler, öğrencilerin tüm yaşamını etkileyecektir. Bu nedenle öğretmenlerin sosyal ağlara erişim konusunda öğrencilerine rehber olabilmesi ve bilinçli kullanıma teşvik edebilmesi önemli görülmektedir. Bunun sağlanabilmesi için öğretmenlerin, bilinçli kullanım, medya okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, eleştirel düşünme gibi en temel becerilere sahip olması ve sanal zorbalık hakkında bilgili olmaları gerekmektedir. Bu noktada; gelecek nesilleri oluşturacak, bireylere rehberlik edecek sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarını belirlemek, bunlar arasındaki ilişkileri incelemek, bilinçlendirme ve önleme adına yapılacak eğitim çalışmalarının

temelini oluşturabilir. Yapılan literatür taramasında sınıf öğretmeni adaylarının sosyal ağları kullanım amaçlarını ve sanal zorba/kurban olma durumlarını birlikte ele alarak bunların arasındaki ilişkiler üzerinde duran araştırmalara rastlanmamıştır. Bu nedenlerle araştırma “Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarının incelenmesi” ’ne odaklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile eğitim fakültesinde öğrenim gören 1., 2., 3., ve 4. sınıf düzeyinde bulunan sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

Sınıf Öğretmeni adaylarının:

- 1) Sanal ortamda zorbalık yapma durumları nedir?
- 2) Sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları nedir?
- 3) Sanal ortamda zorbalık yapma durumları ile;
 - a) Cinsiyet,
 - b) Öğrenim görülen sınıf düzeyi,
 - c) Günlük internet kullanım süresi bakımından istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?
- 4) Sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları ile;
 - a) Cinsiyet,
 - b) Öğrenim görülen sınıf düzeyi,
 - c) Günlük internet kullanım süresi bakımından istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, genel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırmalarla mevcut bir durum mümkün olan en yüksek oranda dikkatli ve detaylı açıklanmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018). Araştırmaya odak olan nesne, durum ya da koşullar değiştirmeden ve olduğu gibi tanımlanmaya çabalanır (Karasar, 2016).

2.2. Evren ve Örneklem

Detaylı veriler elde etmek için araştırmanın evrenini; araştırmacıya ulaşım ve uygulama kolaylığı sağlaması nedeniyle İç Anadolu Bölgesinde bir devlet üniversitesinde Sınıf Eğitimi Anabilim Dalında 1., 2., 3. ve 4. sınıf düzeylerinde öğrenim gören toplam 360 sınıf öğretmeni adayı oluşturmuştur. Evren sayısının belirlenmesi için; ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzundaki Gazi Üniversitesinin kontenjan sayıları temel alınmıştır. Amaçlı örnekleme ile evreni oluşturan 360 kişiye ulaşmak hedeflenmiştir. Gönüllü katılım esasına dayalı olarak yürütülen araştırmada; katılmak istemeyenler, veri toplama araçlarını esik veya hatalı yanıtlamış olanlar, veri toplama sürecinde devamsızlığı bulunan öğretmen adayları çıkarıldıktan sonra toplam 283 sınıf öğretmeni adayı örnekleme oluşturmuştur.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Veri toplama araçları, araştırmacılar tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Anket Formu” ile Ayas ve Horzum tarafından 2010 yılında geliştirilmiş olan “Sanal Zorba/Kurban Ölçeği” gerekli izin alınarak kullanılmıştır. Ölçek 5’li likert tipi ölçektir ve seçenekleri “her zaman, sık sık, ara sıra, nadiren, hiçbir zaman” şeklindedir. Ölçek iki boyutlu ve üç faktörlü bir yapıya sahiptir. Yapılan ön uygulama sonucunda Sanal Zorba/Kurban Ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.82 bulunmuştur.

Verilerin toplanması için, ilgili üniversitenin Etik Komisyonu ile iletişime geçilerek komisyon tarafından istenen formlar hazırlanmış ve gerekli izinler alınmıştır. İzinlerin alınmasının ardından ilgili üniversitenin sınıf öğretmeni adaylarının ders programları dikkate alınarak veri toplama planı hazırlanmıştır. Veri toplama planı dâhilinde ilgili gün ve saatte dersi bulunan öğretim üyeleri veya öğretim elemanları ile veri toplama süreci öncesinde iletişime geçilmiş ve Etik Komisyon iznini gösterir belge ile gerekli bilgilendirmeler yapılarak ayrıca izin alınmıştır. Veri toplanması sırasında araştırmacı öğrencilere kendini tanıtmış ve araştırma hakkında kısaca bilgilendirerek gönüllü katılımcılara veri toplama araçları uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada skor veriler toplanmıştır. Araştırmanın 1. ve 2. alt problemleri için; One Sample T test uygulanarak örneklem ortalaması ile beklenen ortalama arasında anlamlı bir fark olma durumu kontrol edilmiştir. Ayrıca verilerin gruplandırılmasına gidilmiştir. 5'li likert tipi ölçek kullanıldığı için tahmini aralık katsayısının kullanılmasında $(n-1)/n$ formülü kullanılmıştır. Burada puan aralıkları $(5-1)/5 = 0.80$ ' e göre hesaplanmış ve bunun sonucunda ise:

- 4.20-5.00 puan aralığı “Her zaman”,
- 3.40-4.19 puan aralığı “Sık sık”,
- 2.60-3.39 puan aralığı “Ara sıra”,
- 1.80-2.59 puan aralığı “Nadiren”,
- 1.00-1.79 puan aralığı “Hiçbir zaman” şeklinde gruplandırılmış ve yorumlanmıştır.

3. ve 4. alt problemler için ise; öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov testi ve Shapiro-Wilk testi yapılmıştır. Normal dağılım gösterenlerin analizinde ilgili parametrik testler, normal dağılım göstermeyenlerin analizinde ise ilgili parametrik olmayan testler tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. “Sanal ortamda zorbalık yapma durumları nedir?” sorusuna ilişkin bulgular.

Araştırma alt problemlerinden “*Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumları nedir?*” sorusuna ilişkin olarak; örneklem ortalamasının beklenen ortalamadan anlamlı bir farkı olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu nedenle örneklem ortalamasına beklenen ortalamaya karşı One Sample T test uygulanmıştır (Can, 2016). Ölçek 5'li likert tipi ölçektir, analiz yapabilmek için gerekli sayısal kodlaması minimum 1, maksimum 5 puan olarak tanımlanmıştır. Böylece bir sınıf öğretmeni adayının ölçekten alabileceği en düşük 19 puan iken en yüksek 95 puandır. 5'li likert tipi ölçek kullanıldığı için beklenen değer $19 \times 3 = 57$ olarak toplam puanlar hesaplanmıştır.

“Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumları nedir?” sorusuna yapılan One Sample T test sonucunda ölçekten elde edilen örneklem puanların 19 ile 53 arasında değer aldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamdaki Zorbalık Yapma Düzeylerine İlişkin One Sample T Testi Sonuçları

N	\bar{X}	S	Test Value	df	t	p
283	23.01	4.67	57	282	-122.18	.000

Tablo 1'e bakıldığında örneklem ortalaması ile beklenen puan ortalaması arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Örneklem ortalaması, beklenen ortalamadan düşük olduğundan; sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamlarda zorbalık yapma düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılabılır ($\bar{X} = 23.01$). Ayrıca verilerin gruplandırılmasına gidilmiştir. Burada öğretmen adaylarının ölçekteki her bir zorbalık maddesi için 5'li likert tipi ölçeğe göre genel ortalamasına bakılmıştır. Genel ortalama $\bar{X} = 1.21$ bulunmuştur. Öğretmen adaylarının zorbalık düzeylerinin 5'li likert tipi ölçekte “Hiçbir zaman” puan aralığı içerisinde çıktığı tespit edilmiştir. En küçük puan 1.00 iken en yüksek puan 2.79 çıkmıştır. Buradan hareketle öğretmen adaylarının zorbalık puanlarının “Hiçbir zaman” ile “Ara sıra” aralıklarında dağılım gösterdiği bulunmuştur.

3.2. “Sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları nedir?” sorusuna ilişkin bulgular.

Araştırma alt problemlerinden “*Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları nedir?*” sorusuna ilişkin olarak; örneklem ortalamasının beklenen ortalamadan anlamlı bir farkı olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu nedenle örneklem ortalamasına beklenen ortalamaya karşı

One Sample T test uygulanmıştır (Can, 2016). Yapılan One Sample T test sonucunda ölçekten elde edilen örneklem puanların 23 ile 50 arasında değer aldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalığa Maruz Kalma Düzeylerine İlişkin One Sample T Testi Sonuçları

N	\bar{X}	S	Test Value	df	t	p
283	28.49	4.83	57	282	-99.23	.000

Tablo 2'ye bakıldığında örneklem ortalaması ile beklenen puan ortalaması arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Örneklem ortalaması, beklenen ortalamadan düşük olduğundan sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamlarda zorbalığa maruz kalma düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir ($\bar{X} = 28.49$). Ayrıca verilerin gruplandırılmasına gidilmiştir. Burada öğretmen adaylarının ölçekteki her bir zorbalık maddesi için 5'li likert tipi ölçeğe göre genel ortalamasına bakılmıştır. Genel ortalama $\bar{X} = 1.50$ bulunmuştur. Öğretmen adaylarının zorbalık düzeylerinin 5'li likert tipi ölçekte "Hiçbir zaman" puan aralığı içerisinde çıktığı tespit edilmiştir. En küçük puan 1.21 iken en yüksek puan 2.63 çıkmıştır. Buradan hareketle öğretmen adaylarının zorbalığa maruz kalma yani sanal kurban olma puanlarının "Hiçbir zaman" ile "Ara sıra" aralıklarında dağılım gösterdiği bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma durumlarına bakıldığında; zorbalığa maruz kalma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

3.3. "Sanal ortamda zorbalık yapma durumları ile cinsiyet, öğrenim görülen sınıf düzeyi ve günlük internet kullanım süresi bakımından istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?" sorusuna ilişkin bulgular.

Araştırma alt probleminde "Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumu ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark var mıdır?" sorusuna ilişkin olarak verilerin normal dağılım göstermediği ($p = .00$; $p < 0.05$) tespit edilmiş ve Mann-Whitney U testi kullanılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalık Düzeyleri ile Cinsiyete İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	42	129.98	5459.00	4556.000	.296
Kadın	241	144.10	34727.00		

Tablo 3'e bakıldığında sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda sergilediği zorbalık düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark görülmemektedir ($U = 4556.000$; $p > 0.05$). Yani, sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda sergilediği zorba davranışlar kadın veya erkek olma durumuna göre bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma alt probleminde "Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumu ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark var mıdır?" sorusuna ilişkin olarak verilerin normal dağılım göstermediği (her sınıf düzeyi için $p = .00$; $p < 0.05$) tespit edilmiş ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalık Yapma Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Ait Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	Df	Chi-Square	p	Significant Difference
Birinci Sınıf(1)	69	170.07	3	23.902	.000	
İkinci Sınıf(2)	73	160.16				
Üçüncü Sınıf(3)	74	122.76				3-2* 3-1*
Dördüncü Sınıf(4)	67	114.56				4-1* 4-2*

*p<0.05

Tablo 4'e göre sınıf öğretmeni adaylarının sosyal ortamda zorbalık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir ($X^2= 12.319$; $p<0.05$) ve bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Independent Sample testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre aralarında anlamlı farklılıklar; Dördüncü Sınıf-İkinci Sınıf ($p=.005$), Dördüncü Sınıf-Birinci Sınıf ($p=.00$), Üçüncü Sınıf-İkinci Sınıf ($p=.030$) ve Üçüncü Sınıf-Birinci Sınıf ($p=.003$) grupları arasında ölçülmüştür.

Genel olarak Birinci Sınıf öğrencilerinin sanal ortamda zorbalık düzeylerinin diğer sınıf düzeylerine göre daha fazla olduğu ve zorba davranışların Üçüncü ve Dördüncü Sınıf düzeylerinde, diğerlerine oranla daha düşük olduğu görülmektedir.

Araştırma alt probleminde "Sınıf Öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumu ile günlük internet kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?" sorusuna ilişkin olarak verilerin normal dağılım göstermediği ($p=.00$; $p<0.05$) tespit edilmiş ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalık Düzeyleri ile Günlük İnternet Kullanımına İlişkin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Günlük İnternet Kullanım Süresi	N	Sıra Ortalama	Df	Chi-Square	p
1-2 saat	53	131.42	3	7.368	.061
3-4 saat	134	144.55			
5-6 saat	73	132.70			
+7 saat	23	181.04			

Tablo 5'e göre sınıf öğretmeni adaylarının sosyal ortamda zorbalık düzeylerinin günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı farklılıklar göstermediği görülmektedir ($X^2 = 3.686$; $p>0.05$). Yani internette geçirilen sürenin zorba davranışlar üzerinde artırıcı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

3.4. “Sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları ile cinsiyet, öğrenim görülen sınıf düzeyi ve günlük internet kullanım süresi bakımından istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuna ilişkin bulgular.

Araştırma alt problemlerinden “Sınıf Öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuna ilişkin olarak verilerin normal dağılım göstermediği ($p=.00$; $p<0.05$) tespit edilmiş ve Mann-Whitney U testi kullanılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalığa Maruz Kalma Düzeyleri ile Cinsiyete İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Erkek	42	172.21	7233.00	3792.000	.009
Kadın	241	136.73	32953.00		

Tablo 6’ya bakıldığında cinsiyet ile sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($U = 4041.00$; $p < 0.05$). Yani sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyi kadın veya erkek cinsiyetine göre istatistiki olarak farklılık göstermektedir. Tablodaki sıra ortalamaları incelendiğinde, erkeklerin (172.21) kadınlara (136.73) oranla daha fazla zorbalığa maruz kaldığı söylenebilir.

Araştırma alt problemlerinden “Sınıf Öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuna ilişkin verilerin normal dağılım göstermediği (her sınıf düzeyi için $p=.00$; $p<0.05$) tespit edilmiş ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanal Ortamda Zorbalığa Maruz Kalma Düzeyleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Ait Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	Df	Chi-Square	P	Significant Difference
Birinci Sınıf	69	249.00	3	258.83	.00	
İkinci Sınıf	73	175.66				2-1*
Üçüncü Sınıf	74	103.65				3-2* 3-1*
Dördüncü Sınıf	67	37.49				4-3* 4-2* 4-1*

* $p<0.05$

Tablo 7’ye bakıldığında sınıf düzeyleri ile sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür ($X^2 = 258.83$; $p < 0.05$). Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Independent Sample testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre aralarında anlamlı farklılıklar; Dördüncü Sınıflar ile Üçüncü, İkinci ve Birinci Sınıflar arasında ($p=.00$); Üçüncü Sınıflar ile İkinci ve Birinci Sınıflar arasında ($p=.00$); İkinci Sınıflar ile Birinci Sınıflar arasında ($p=.00$) anlamlı fark olduğu görülmüştür.

Genel olarak Birinci Sınıftaki öğretmen adaylarının diğer sınıf düzeylerindekiyle oranla daha fazla zorbalığa maruz kaldığı yani sanal kurban olduğu, sınıf düzeyleri arttıkça maruz kalma durumlarının azaldığı söylenebilir.

Araştırma alt problemlerinden “Sınıf Öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumları ile günlük internet kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuna ilişkin olarak verilerin normal dağılım göstermediği ($p=.00$; $p<0.05$) tespit edilmiş ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır (Tablo 8).

Tablo 8

Sınıf Öğretmeni Adayların Sanal Ortamda Zorbalığa Maruz Kalma Düzeyleri ile Günlük İnternet Kullanım Sürelerine İlişkin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Günlük İnternet Kullanım Süresi	N	Sıra Ortalaması	Df	Chi-Square	p
1-2 saat	53	138.42	3	1.919	.589
3-4 saat	134	148.56			
5-6 saat	73	132.74			
+7 saat	23	141.43			

Tablo 8'e bakıldığında sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile günlük internet kullanım süresi arasında anlamlı farklılıklar olmadığı görülmüştür ($X^2 = 1.919$; $p > 0.05$). Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri, günlük internet kullanım süreleri ile orantılı değildir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırma ile elde edilen verilerin analizi sonucunda; sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalık yapma durumlarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Genel olarak tüm sınıf düzeyleridene elde edilen toplam puanlara bakıldığında, zorbalık ölçeğinden alınan en yüksek puanın 53, en düşük puanın da 19 olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının toplam puan ortalamalarının $\bar{X}=23.01$ puan olması dikkate alındığında sanal ortamdaki zorbalık düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Bu araştırma bulgularının aksine Sakallı (2015) sınıf öğretmeni adayları üzerine yürüttüğü çalışmada, öğretmen adaylarının siber/sanal zorbalık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğunu belirtmektedir. Karakurt (2014) Adıyaman Üniversitesinde farklı öğretmenlik bölümlerinde öğrenim gören dördüncü sınıf öğretmen adayları üzerine yaptığı çalışmada, genel siber zorbalık davranışları en çok sergileyen öğretmen adaylarının Sınıf Öğretmenliği bölümünde okuyanlar olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar ile diğer araştırma sonuçları arasındaki farklılığın araştırmaların farklı yıllarda yapılması nedeniyle arada geçen dört yıllık bir süreçte interneti, sosyal ağları kullanmaya yönelik resmi ya da resmi olmayan çeşitli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen bilinçlendirme faaliyetlerinin etkisi sonucu kullanıcıların bilinç düzeylerindeki artıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Sanal ortamda sergilenen zorba davranışlar cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kadın öğretmen adayları kadar erkek öğretmen adayları da zorba davranış sergilemektedir. Dalmaz (2014) da çalışmada, siber zorbalık ve siber mağduriyet açısından kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark tespit edememiştir. Karakurt (2014), Mutlu(2017) ile Özdemir ve Akar (2011) da öğretmen adayları üzerine yaptıkları çalışmalarında, genel siber zorbalık davranışlarını uygulama düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir. Elmas (2016), Dalmaz (2014), Kavuk ve Keser (2015), Bayram ve Sayılı (2013), Sakallı (2015), Eroğlu ve Güler (2015), Dilmaç (2009) ve İğdeli (2018) ise yürüttükleri araştırmaların sonucunda, cinsiyet ile sanal zorbalık arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiş olup, erkek öğretmen adaylarının, kadın öğretmen adaylarına göre daha zorba davranışlara sahip oldukları yönünde bir yoruma ulaşmışlardır. Araştırmaların sonuçları arasındaki farklılıkların sebeplerinden birinin, araştırma örnekleme dâhil edilen katılımcıların farklı düşünsel özelliklere sahip olması nedeniyle zorba davranışlara bakış açılarının birbirinden farklı olabileceğinden, bir diğerinin ise; araştırmaların yürütüldüğü şehirlerin büyüklüğüne bağlı olarak, bilinçli kullanıma yönelik yürütülen faaliyetlerin bireylere ulaşma olasılığının farklılaşmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Sergilenen zorba davranışlarda sınıf düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; Birinci Sınıf öğrencilerinin sanal ortamda zorbalık düzeylerinin diğer sınıf düzeylerine göre daha fazla olduğu ve zorba davranışların Üçüncü ve Dördüncü Sınıf düzeylerinde, diğerlerine oranla daha düşük olduğu görülmektedir. Sınıf düzeyleri arttıkça zorbalık düzeylerinin azaldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle eğitim fakültelerinde aldıkları derslerin zorba davranışlar üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna yönelik bir yorumda bulunulabilir. Elmas (2016), Mutlu(2017), Dalmaz (2014), İğdeli (2018), Tanrıkulu (2013), Özdemir ve Akar (2011) ise yürüttükleri çalışmalarında, sınıf düzeyi ile sanal zorbalık arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamlarda sergiledikleri zorba davranışlar ile günlük internet kullanım süreleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Günlük internet kullanım süresinin öğretmen adaylarının zorba davranışları üzerine artırıcı veya azaltıcı bir etkisi tespit edilmemiştir. Buradan hareketle internetin, sosyal ağların ne kadar süre kullanıldığından ziyade ne kadar bilinçli bir şekilde kullanıldığının zorba davranışlara maruz kalmamak ve zorba davranışları sergilememek adına önemli olduğu söylenebilir. Dalmaz (2014) da yürüttüğü çalışmasında, internet kullanım süresi ile siber zorbalık düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit edememiştir. Elmas (2016) ve İğdeli (2018) çalışmalarında, internet kullanım süresi ile sanal/siber zorbalık arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiş olup, internet kullanım süresi fazla olanların daha fazla zorba davranışlar sergiledikleri yorumunda bulunmuşlardır.

Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma durumlarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Genel olarak tüm sınıf düzeylerine bakıldığında, zorbalığa maruz kalma ölçeğinden alınan en yüksek puanın 50 ve en düşük puanın 23 olduğu, öğretmen adaylarının puan ortalamalarının $\bar{X}=28.49$ olması dikkate alındığında sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeylerinin de zorbalık etme düzeyleri gibi düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Bu noktada sınıf öğretmeni adaylarının interneti ve sosyal ağları bilinçli kullandıkları ve bu durumun olumlu olduğu düşünülmektedir.

Sanal ortamda maruz kalınan zorba davranışların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre; sanal ortamda erkeklerin kadınlara oranla daha fazla zorbalığa maruz kaldığı tespit edilmiştir. Mutlu'da (2017) çalışmasında, cinsiyet ile siber zorba davranışlara maruz kalma arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiş olup, kadınların erkeklere oranla zorba davranışlara daha fazla maruz kaldıkları belirlemiştir. Bu araştırmaların sonuçları arasındaki farklılıkların sebeplerinden birinin; araştırmalara dâhil edilen katılımcıların cinsiyet dağılımlarının birbirinden farklı olmasından kaynaklı olabileceği, bir diğerinin ise; katılımcıların farklı düşünsel özelliklere sahip olması nedeniyle zorba davranışlara bakış açılarının birbirinden farklı olabileceği şeklinde düşünülmektedir. Elmas (2016), Dalmaz (2014), Kavuk ve Keser (2015) ve İğdeli (2018) ise çalışmalarında, cinsiyet ile sanal zorbalığa maruz kalma arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Genel olarak Birinci Sınıftaki öğretmen adaylarının diğer sınıf düzeylerindekiilere oranla daha fazla zorbalığa maruz kaldığı yani sanal kurban olduğu, sınıf düzeyleri arttıkça maruz kalma durumlarının azaldığı görülmektedir. Elmas (2016), Dalmaz (2014), İğdeli (2018) ve Mutlu (2017) da çalışmalarında, sınıf düzeyi ile sanal zorbalığa maruz kalma arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Sınıf öğretmeni adaylarının sanal ortamda zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile günlük internet kullanım süreli arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Günlük internet kullanım süresinin öğretmen adaylarının zorba davranışlara maruz kalmaları hususunda artırıcı veya azaltıcı bir etkisi tespit edilmemiştir. İnternetin, sosyal ağların ne kadar süre kullanıldığından ziyade ne kadar bilinçli bir şekilde kullanıldığının zorba davranışlara maruz kalmamak ve zorba davranışları sergilememek adına önemli olduğu söylenebilir. Dalmaz (2014) da yürüttüğü çalışmasında, internet kullanım süresi ile siber mağduriyet düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edememiştir. Bunun aksine; Elmas (2016) ve İğdeli (2018) ise çalışmalarında, internet kullanım süresi ile sanal zorbalığa maruz kalma arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiş olup, internet kullanım süresi fazla olanların daha fazla zorbalığa maruz kaldığı yorumunda bulunmuşlardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, öğrencileri emanet ettiğimiz öğretmen adaylarının sanal ortamda sergiledikleri zorba davranışların ve maruz kaldıkları zorba davranışların yani sanal zorba ve sanal kurban olma düzeylerinin düşük olması; öğrencilere rol model olmaları ve bilinçli kullanımı öğretebilmeleri açısından oldukça önemlidir.

Sınıf öğretmeni adaylarının interneti, sosyal ağları ve bilişim teknolojilerini daha bilinçli kullanmalarını sağlamak için; eleştirel, analitik, empatik ve üstbilişsel düşünme becerilerini artıracak eğitimlere ihtiyaç duyulduğu ve bu kapsamda Yüksek Öğretim Kurulu tarafından yenilenen, 2018-2019 öğretim yılı itibarı ile Birinci Sınıflardan başlanarak uygulanan Sınıf Eğitimi programında yer alan; Birinci Sınıflara zorunlu olarak sunulan Bilişim Teknolojileri ile seçmeli olarak sunulan Medya Okuryazarlığı derslerinin isabetli bir uygulama olacağı düşünülmektedir.

Bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, dijital okuryazarlık gibi becerilerin öğretmen adaylarına kazandırılmasına yönelik seçmeli derslerden ziyade zorunlu derslerin programlara eklenmesinin katkısının daha yüksek olacağı söylenebilir. Bunlara ek olarak; öğretmen adaylarına, öğrenim gördükleri yükseköğretim kurumlarında sanal ortamlarda zorbalığın tanımı ve zorbalığa karşı bireyin kendini hangi yollarla koruyabileceğine yönelik yapılacak etkinliklerin, sunu ödevlerinin, topluma hizmet çalışmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ayas, T., Horzum, M. (2010). Sanal zorba/kurban ölçek geliştirme çalışması. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 19, 1-17. <http://www.akademikbakis.org/eskisine/19/04.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Bayram, N., & Sayılı M. (2013). Üniversite öğrencileri arasında siber zorbalık davranışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1, 107-116. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/97756> adresinden erişilmiştir.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem.
- Dalmaz, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinde siber zorbalık/mağduriyet, depresyon ve anksiyete arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. <http://genclikbirikimi.org/kunye-4862-universite-ogrencilerinde-siberzorbalikmagduriyet-depresyon-anksiyete-arasindaki-iliskinin-incelenmesi-tez> adresinden erişilmiştir.
- Digital (2019). *Digital in 2019 global overview*. <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates> adresinden erişilmiştir.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 9(3), 1291-1325. <https://docplayer.biz.tr/10441677-Sanal-zorbaligi-yordayan-psikolojik- ihtiyaclar-lisans-ogrencileri-icin-bir-on-calisma.html> adresinden erişilmiştir.
- Elmas, B. (2016). *Öğretmen adaylarının siber zorbalık ve siber mağduriyet algı düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Afyon. <https://docplayer.biz.tr/56745622-Ogretmen-adaylarinin-sgber-zorbalik-ve-sgber-magduryet-almi-duzeylergngn-gncelenmesg-yuksek-lgsans-tezg.html> adresinden erişilmiştir.
- Erden, M. (2005). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Epsilon.
- Eroğlu, Y., & Güler N. (2011). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 118-129. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/192377> adresinden erişilmiştir.
- İğdeli, F. (2018). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık duyarlılıklarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir. http://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports-TR/Akademi/2018Fatma%20IGDELI_%C3%9Cniversite%20%C3%B6%C4%9Frencileri,%20%20siber%20zorbal%C4%B1k%20ve%20%20siber%20ma%C4%9Fduriyet.pdf adresinden erişilmiştir.

Karakurt, N. (2014). *Öğretmen adaylarının siber zorbalığa maruz kalma dereceleri ve davranışları uygulama dereceleri*. (Yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş. <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişilmiştir.

Karal, H., & Kokoç, M. (2010). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağ sitelerini kullanım amaçlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1(3), 251-263. https://www.researchgate.net/publication/230788066_Universite_Ogrencilerinin_Sosyal_Ag_Siteleri_Kullanim_Amaclarini_Belirlemeye_Yonelik_Bir_Olcek_Gelistirme_Calismasi adresinden erişilmiştir.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Kavuk, M., & Keser, H. (2015). İlköğretim Okullarında Siber Zorbalık. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 31(3). 520-535. <http://dx.doi.org/10.16986/HUJE.2015014222>

Köktaş, Ş. K. (2003). *Sınıf Yönetimi*. Adana: Nobel.

Küçükahmet, L. (1976). *Öğretmen yetiştiren kurum öğretmenlerinin tutumları 'Program geliştirme açısından yorum'*. Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi.

Mazman, S. (2009). *Sosyal ağların benimsenme süreci ve eğitsel bağlamda kullanımı*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişilmiştir.

Mutlu, E. (2017). *Öğretmen adaylarının siber zorba davranışlara yönelik görüşlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Kayseri. <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişilmiştir.

Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise Öğrencilerinin Siber-Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 17(4), 605-626. <http://pegem.net/dosyalar/dokuman/127974-20120116163632-ozdemir.pdf> adresinden erişilmiştir.

Sakallı, H. (2015). *Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın. <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/1498/3/10083627.pdf> adresinden erişilmiştir.

Tanrıkulu, T. (2013). *Siber Zorbalık ile İlgili Değişkenlerin İncelenmesi ve Gerçeklik Terapisi Yönelimli Bir Müdahale Programının Siber Zorbaca Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. (Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya. <http://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports-TR/Akademi/2013-Siber%20Zorbal%C4%B1kla%20ilgili%20De%C4%9Fi%C5%9Fkenlkerin%20%C4%B0ncelenmesi.pdf> adresinden erişilmiştir.

Türk Eğitim Derneği. (2009). *Öğretmen Yeterlilikleri Özet Rapor*. http://portal.ted.org.tr/yayinlar/Ogretmen_Yeterlik_Kitap_Ozet_rapor.pdf adresinden erişilmiştir.

Yıldırım, A. (2013). Türkiye’de öğretmen eğitimi araştırmaları: yönelimler, sorunlar ve öncelikli alanlar. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 175-191. <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/download/1935/506> adresinden erişilmiştir.